

ANADOLU SELÇUKLULARI DÖNEMİ HOŞGÖRÜ ORTAMINDA MÜSLİM - GAYR-İ MÜSLİM İLİŞKİLERİ

AZİZE AKTAŞ-YASA*

1015-1020 yıllarında Anadolu akınlarına başlayan Oğuzlar 1047'den itibaren yaptıkları savaşlar ve nihayet 1071 yılında Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun fethini gerçekleştirmiş, daha önce çok çeşitli kültür ve medeniyetlere vatan olan bu topraklarda meydana getirdikleri eserler ve o eserler ötesinde bu topraklara verdikleri ruh ile kalıcılıklarını belgelemiş, geçmiş onbinlerce yıl ötelere uzanan Anadolu Medeniyetleri zincirine Türk-İslâm Medeniyeti halkasını eklemişlerdir.

Hristiyan Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması -bazı bölgelerde daha erken tarihlerde İslâmlaşmış olmakla birlikte- Selçuklular dönemi ile başlamıştır.

Selçukluların Bizanslılardan -kimi yerlerde Ermenilerden- aldıkları yeni yurtlarında gerek etnik menş ve gerekse din itibariyle farklı unsurların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Çoğunluğu Türk ve Müslümanlar teşkil etmekle birlikte Rum, Ermeni ve daha az olmak üzere Yahudilerin varlığını kaynaklar haber vermektedir (Akdağ 1974: 15; Köprülü 1991: 57).

Bu makalede binlerce yıllık tarihleri boyunca farklı etnik köken, din ve mezheplere mensup kavimleri adil bir yönetim altında birleştiren ve bunu daha sonra İslâmiyetle besleyen Türklerin, Anadolu'da, Selçuklular döneminde karşılaştıkları farklı etnik köken ve dine sahip insanları hoşgörü

* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Türk Sanatı Bilim ve Uygulama Kolu Uzmanı.

ortamı içinde bir araya getirmelerini özellikle, Gayr-i Müslimlerle olan ilişkiler, bu unsurların Selçuklu yönetimini tercih sebepleri ve onlara tanınan haklar çerçevesinde ele almak istiyoruz.

Bunu yaparken amacımız, Anadolu Selçukluları döneminin ölçüleri içinde, İslâmiyeti kabul etmiş olan Müslüman Türklerin, bütün devlet müesseselerini kaide ve kanunlara bağlayan geniş bir hukuk sistemiyle etkili olduğu kadar (Akdağ 1974:46) gündelik hayatta da belirleyici olan İslâmiyeti yaşadıkları bir ortamda tolerans duygusunun, insan hak ve hürriyetlerine saygının gelişmişlik derecesini ortaya koymaktır.

İslâmiyet'i, yaşanmasını kolaylaştıran yorumlarla genişleten mutavassıflar -Mevlânâ Celâleddin Rumî, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evren Şeyh Nasıruddin Mahmut gibi gönül erleri- her kesimden halk arasında ve Saray çevresinde kendilerini kabul ettirerek bu ortamın oluşmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Ancak herşeye rağmen bugünkü "İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi"nde ifadesini bulduğu şekilde bir tolerans ve hürriyet-eşitlik-kardeşlik anlayışını o devirde aramak, diğer bir söyleyişle bugünün anlayışıyla geçmişi yargılamak yanlış olacağı gibi geçmişi ideal bir model olarak günümüze taşımak da aynı hatayı içerecektir. Yapılması gereken, geçmişin gerçekten evrensel değeri olan tecrübelerinden, günümüz için, yaratıcı bir tavırla ilham almaktır. Bu incelememiz kapsamında vereceğimiz bütün örnekler bu mülâhazalar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Anadolu Selçukluları döneminde yaşanan dinî müsamaha ve hoşgörü ortamı ve bu ortam içersinde gelişen Müslim-Gayr-i Müslim ilişkilerinin kavranması, başlangıçta Hristiyan müelliflerce "yağmacı ve korkunç" olarak tasvir edilen Türklerin (Turan 1971:62) sonradan meth edilerek "Selçukluların kurtarıcı olarak karşılandıkları"na dair pekçok kaydın (Turan II, 1969: 145; Arnold 1982: 101-103) ve "Hristiyan halkın çoğu kez bu fetihleri kendilerine karşı olmaktan çok Bizans için bir cezalandırma" olarak yorumlamalarının (Cahen 1994: 203) daha iyi değerlendirilebilmesi için Türk öncesi Anadolu'nun -Orta Bizans devlet sisteminin çözülüşü ve çöküşü- durumuna kısaca değinmek konuya zemin hazırlamak bakımından yerinde olacaktır.

Bizans İmparatorluğunda II. Basileios'un ölümü (1025) ile yeni bir dönem başlamıştır. 1081 yılına kadar devam eden bu dönemde imparatorluk sınırları daralmış, doğuda pekçok sınır eyaleti kaybedilmiştir. İktisadî ve sosyal yapısı temelinden değişen devlet feodal asalete karşı mücadeleden vazgeçtiği gibi bu grubun temsilcisi haline gelmiştir. Bir yandan aristokratlara köylü ve asker arazisini ele geçirmeyi yasaklayan kanunların işlerliğini kaybetmesi, öte yandan küçük arazi sahipliği müessesesini korumak için çıkarılan kanunlara son verilmesi, büyük toprak sahiplerinin arazilerini genişletmelerine karşılık, küçük toprak sahiplerinin ortadan kalkmasına veya fakirleşmesine sebep olmuş, arazisini kaybeden köylü ve asker yeni arazi sahiplerinin yarı-kölesi haline gelmiştir. Bizans vergi sisteminin temel unsuru teşkil eden "munzam vergi" sisteminin ortadan kalkması sonucu köylüler vergi ödeyemez olmuş, aristokratlar ise ödemek istememişlerdir. Daha sonra vergilerden muaf tutulan büyük arazi sahipleri yarı-hür köylülerin vergi ve diğer ödemelerinin devlet hazinesi yerine kendi kasalarına akmasını sağlamıştır. Zaman zaman kendilerine bağlı yarı-hür köylüleri yargılayan ve bunlar hakkında hüküm veren aristokratlar başlangıçta toprak sahibi olan yarı-hürleri devletin hakimiyetinden çıkarıp kendi yönetimleri altına almışlardır.

Sivil yönetimin askerî aristokrasi üzerinde üstünlük sağlaması ve askerî aristokrasinin nüfuzunu önlemek amacıyla ordu mevcudunu sistematik bir şekilde azaltması, yeni gelir kaynakları sağlamak amacıyla asker köylüleri vergi mükellefi haline getirmesi ve belirli bir vergi ödeyen askerlik hizmetinden muaf tutması ordunun zayıflamasına neden olmuştur. Asker sayısının azalması üzerine çeşitli uluslardan sağlanan ücretli askerler Bizans ordusunda çoğunluk durumuna geçmiştir ki bu da Bizans savunma sistemini ciddi bir şekilde sarsmıştır (Ostrogorsky 1986: 296-315; Yücel-Sevim I, 1990: 3-5). Sonuç olarak savunma ve vergi gücünün çöküntüye uğraması ülkenin giderek fakirleşmesine yol açmış, Bizans'ın kötü idaresi, savaşlar ve isyanlar dolayısıyla perişan olan yerli halk Anadoluyu feth eden Türklere düşman olmak şöyle dursun, fethin hızlanması ve Bizans kuvvetlerinin bozulup dağıtılması konusunda yardımcı olmuşlardır (Yinanç 1994: 177).

Anadolu'ya geldiklerinde "mîrî toprak sistemi" esasına göre hareket ederek her türlü ziraî istihsal arazisini devletin malı sayan ve iktisadî poli-

kaları gereği göçebeler ile yerleşik Türklerin yanısıra ziraat yapan Hristiyan yerli halkı da devletin kiracısı veya yarıcısı olarak kabul edip, onları köylere yerleştirerek mesken, arazi, ziraat aletleri ve tohum dağıtan, yerli çiftçileri işgal ettikleri diğer bölgelerden toptan tehcir ve naklederek kendi topraklarında iskân eden Selçuklular böylelikle yalnızca idarelerinde yaşayan Hristiyanları memnun etmekle kalmamış, aynı zamanda Bizans'ın malî ve dinî baskılarından bıkan hudutları ötesindeki halkları da kendilerine çekmişlerdir (Turan I, 1969: 145; Turan 1971: 62; Akdağ 1974: 28; Köprülü 1991: 50). Bizans'ın ağır vergileri altında ezilen halk, Müslümanlığın adil idaresinde sadece şeriatın gerektirdiği vergiler ile yükümlü olmuşlar, bu da onların Türklere daha çabuk ısınmalarını sağlamıştır (Yinanç 1944: 177).

İlk Selçuklu sultanı Süleyman Şah bu çerçevede yeni feth ettiği yerlerde eski Türk göçebe toprak idaresi ananesine ve İslâm'ın fetih hukukuna dayanarak bütün toprakların mülkiyetini devlete mal etmiş, araziye adilane bir vergi mukabilinde halka dağıtmış ve böylece büyük arazi sahipleri elinde esir veya topraksız bulunan Hristiyan köylüleri toprağa ve hürriyete kavuşturarak, Selçuklu devletine bağlamıştır (Turan II, 1969: 145-146). I. Gıyaseddin Keyhüsrev'de 1196'da Menderes havzasında yaptığı bir tehcir hareketinde büyük bir halk kitesini ailelerine ve memleketlerine göre beşerbin kişilik gruplara ayırmış, defterlere yazdırarak kendi ülkesine naklettirmiştir. Bu esnada yanlarına erzak verilmiş, mallarına, karı ve kızlarına dokunulmaması maksadıyla tedbirler alınmış, hatta askerlerin şiddetli cezalara çarptırılacağına dair yasalar konmuştur. Kendilerine Akşehir bölgesinde köyler, arazi, tohumluk, çift aletleri verilen halk beş yıl vergiden muaf tutulduğu gibi, Bizans İmparatorluğu ile sulh yapıldığında isterlerse tekrar memleketlerine dönebilecekleri garantisi verilmiştir (Turan II, 1969: 156). Bu durum Bizans tarihçisi Nikotes'in eserinde "*bu kadar iyi muamele esirlerle kendi memleketlerini unutturdu. Birçok yerlerin halkı muharebe olmadan Sultan'ın ülkesine hareket etmişlerdi ve böylece Rum şehirleri boşalmıştı*" şeklinde yansımaları bulmuştur (Turan 1971: 240).

Dönem kaynağı İbni Bibi'de Ermenilerin elinde bulunan Ahlat'ın fethine ilişkin olarak bulduklarımız da Türklerin yeni feth ettikleri şehirlerin yerli

halkına karşı tavırlarını göstermekte ve yukarıda verilen bilgileri teyid etmektedir. Şöyle ki: Alâeddin Keykubad döneminde Ermeni vilayetleri içinde bulunan Ahlat feth edildikten sonra sultana bağlılık yemini edilmiş ve namına hutbe okutulmuştu. Daha sonra Selçuklu topraklarına katılan diğer şehirlerde olduğu gibi kalenin tamirine başlanmıştı. "... *Sahip Ziyaeddin ve Pervane Taceddin ile Müstevfi Sadeddin saltanat maiyet askerlerinden bin süvari ile Ahlat'a vardıklarında divan kurdular. Bütün mülk ve akarları, çiftlik ve köylerin akar sularıyla bütün arazisini kaleme vurdular. Halka tohumluk ve çift hayvanları dağıttılar. Çiftçi ve halkı vergi ve salmalardan affettiler.*" (İbni Bibi 1941: 169-170).

Anadolu'da -güneydoğusu dışında- mezhep farklarına ve bazı Rafizî zümrelerin varlığına rağmen Selçukluların gelmesinin hemen öncesinde ortak din Hristiyanlıktır (Turan II, 1969: 162). Ancak doğudaki Hristiyan Kiliselerinin birbirleri ile uzlaşamamaları, Ermeni, Yakubi ve öteki kiliselere bağlı halkların yaşadığı bölgelerde Ortodoks kilisesinin diğer kiliselere karşı çok sert yöntemler kullanması ve kiliselerin dinî önderlerini belirli sınırlar içinde yaşamaya zorlaması (Cahen 1994: 81) Anadolu'nun yerli halkı üzerinde yoğun bir dinî baskı oluşturmuştur. Bizans'ın takip ettiği Ortodokslar ve Rumlaştırma siyaseti Ermenileri, Süryanîleri, Rafizî mezheplerinde bulunan yerli halkları ve Pavlakileri Bizans'a düşman ederken Selçuklulara yaklaştırmıştır (Turan 1979: 207). Urfalı Mateos ve Süryanî Patrik Mihail'in naklettikleri bu durumu açıkça belgelemektedir: 502 (8 Mart 1053-7 Mart 1054) tarihinde Antakya'da meydana gelen bir olayda Süryanî ileri gelenlerinden birisi Romalılar tarafından kendi mezheplerine döndürülmüş ve vaftiz edilmiştir. Kendi inancını terk edip Süryanîlere düşman olan bu adam yüzünden Süryanîler büyük sıkıntılara uğramışlar ve Romalılar patriklerinin emriyle Süryanîlerin İncilini yakmak istemişlerdir. Ancak dördüncü defada İncili yakmayı başaran patrik ve halkın tavrını Mateos şöyle ifade eder: "... *o kadar sevinç içinde idiler ki sanki kötü bir düşmanı yenmişlerdi. ... gerek Romalı ruhâni sınıfın, gerekse Hristiyanların Antakya şehrinde yaptıkları işler ağza alınmaz ...*" (Mateos 1987: 98-99).

Selçuklu sultanı Süleyman Şah Hristiyanların bu şekilde davrandığı Antakya'yı feth ettiğinde, Bizanslıların zulümlerinden şikayetçi olan şehrin

Ermeni ve Süryanî halkı çok memnun olmuşlardı (Turan 1979: 215; Cahen 1994: 206) ve -Süryanî Mihail'in verdiği bilgiye göre- Süleyman Şah'tan bir ferman alan Süryanî halkı bilahare şehirde Meryem ve St. George kiliselerini inşa ettirmişlerdir (Turan 1979: 218).

Süryanî Patrik Mihail'in vakayînâmesinde anlattıkları da Bizanslıların -çözülme devrinde- Ermeni ve Süryanîler üzerindeki dinî baskılarını, bunlarla Türkler arasındaki işbirliğine karşı nefretlerini ve öc alma isteklerini (Cahen 1994: 205) göstermek bakımından enteresandır. "*İmparator Alexis'in zamanına kadar milletimiz ve Ermeniler İstanbul'da birer kiliseye malik idik. Her bir kilisede bir papaz ve tüccar olan lâyük adamlardan bir heyet vardı. Suriyeli bir papaz Antakya'dan buraya geldiği vakit, kilisemizin (Süryanî Kilisesi) Symnadalı olan papazı onu kabul etmemiştir. Bu adamın içine şeytan girdi ve o gidip Greklere 'şehrimizde bulunan Süryanî ve Ermeniler Türklerle ticaret ediyorlar' dedi. İmparator hiddetlendi ve verdiği emir üzerine iki kilise yıkıldı, papazlar tard edildi ve kalan halkın ekserisi mutezil oldu.*" (Süryanî Mihail 1944: 42).

XI. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa'da özellikle Vatikan kilisesinin önderliğinde Hz. İsa'nın doğduğu kent olan Kudüs'ü Müslümanların elinden kurtarmak, İslâm'ın Hristiyanlık aleyhine yayılmasını önlemek, Selçukluların Bizans egemenliğinde bulunan Anadolu, kısmen Suriye ile Filistin'de kurdukları devleti ortadan kaldırmak gibi sebeplerle kurulan (Yücel-Sevim I, 1990: 6) ve Fransız, Alman ve İtalyanlardan oluşan Haçlı ordularının I. Haçlı Seferleri sırasında İznik'e doğru ilerlerken, kendilerini Anadolu'ya davet eden ve dindaşları olan Bizanslılara karşı davranışları da pek farklı olmamıştır. Bu durum Runciman'ın eserinde şöyle dile gelmektedir: "... İtalyan ve Almanlar, hem de muhtemelen Godefroi Burel'e daha ziyade bağlanmış olan kendi Fransızları, civara yağma akınları tertip etmek hususunda birbirleriyle rekabet etmekteydiler. Bunlar önceleri hemen karargâhları yakınında bulunan araziye yağmaladılar; sonra yavaş yavaş ve ihtiyatla Türklerin işgalinde bulunan bölgeye girerek akınlar tertiplemeye ve hepsi de Grek-Hristiyan olan köyler ahalisini soymaya başladılar. Eylül ortalarında binden fazla Fransız, Selçuklu sultanı Kılıç Arslan'ın başşehri İznik'e kadar sokulmaya cür'et etti. Bunlar şehrin varoşlarını yağma ve tahrip, hayvan

sürülerini gaspettikten başka Hristiyan ahaliyi de en korkunç işkencelerle zalimce öldürdüler. Bunların hatta küçük çocukları mızraklarının ucunda ateşte kızartıkları rivayet edildi. Şehirden üzerlerine sevkolan bir Türk birliği şiddetli bir çarpışmadan sonra geri püskürtüldü. Bundan sonra Fransızlar Civetot'a geri dönerek ganimetlerini arkadaşlarına ve karargâhta bulunan Bizanslı gemicilere sattılar. Fransızların zengin ganimet sağlayan bu akınları Almanların kıskançlığını uyandırdı. Eylül sonlarına doğru Rinaldo yaklaşık altıbin Almanla -ki aralarında papazlar ve hatta piskoposlar vardı- yola koyuldu. Bunlar İznik'i de geçtiler, yolda ne buldularsa yağmaladılar, fakat Hristiyan ahaliye karşı Fransızlardan daha yumuşak davrandılar. ..." (Runciman I, 1989: 100-101).

Bizanslıların örneklerle ortaya koymaya çalıştığımız bu tavırlarına karşılık Selçuklu sultanlarının diğer din mensuplarına karşı hoşgörülerini Anadolu'daki Hristiyan, Rum ve Ermenilerin Selçuklu idaresini tercihlerine sebep olmuştur. 1199 yılında ölen Süryanî patriği Mihail, Anadolu Selçuklu sultanları ile sıkı temas ve dostluklar tesis etmiştir (Süryanî Mihail 1944: 2). II. Kılıç Arslan bu dostuna yazdığı bir mektupta onun duaları sayesinde Bizans'a karşı zafer kazandığını ifade etmektedir (Turan 1971: 12). Dinî müsamahası ve Hristiyan tebaasına şefkatiyle tanınan bu sultanın ölümünde Hristiyanların onun için matem tuttuğunu Urfalı Mateos haber verir (Mateos 1987: 231). Dinî ve felsefî konulara ilgi duyduğu, İslâm hukukunda geniş bir anlayışa sahip olduğu bilinen II. Kılıç Arslan gibi (Turan 1971: 230, 232) oğlu Rükneddin Süleyman Şah da hür düşüncesi ve babası gibi felsefî temayülleri ile tanınmıştır (Turan II, 1969: 148). Selçuklu sultanlarının Gayr-i Müslimlere karşı bu büyük tolerans tavırları, kendilerinin yanlış anlaşılmasına da neden olmuş, özellikle II. Kılıç Arslan'ın Hristiyanlığa mütemayil olduğuna dair Haçlı kaynaklarında çeşitli rivayetler ortaya çıkmıştır ki bunlar da, hiç şüphesiz, kendileri için izahı imkânsız bir dinî müsamahayı anlayamamalarından kaynaklanmaktadır (Turan II, 1969: 152). Hatta daha dogmatik ve dar sınırlı bir İslâm anlayışına sahip olduğu intibai veren Halep Sultanı Nureddin Zengi, kendi bakış açısıyla samimî bir mü'min olduğundan şüphe ettiği II. Kılıç Arslan'ın, gönderdiği Elçinin önünde, imanını ikrar etmesini istemiştir (Huart 1897: 123). Aslında Müslümanlığa karşı bağları hiçbir zaman sarsılmayan ve inandıkları dine hizmetten bir

ömür boyu geri kalmamış olan sultanların (Cahen 1994: 206) yarattığı bu büyük tolerans ortamı, 20. yüzyılda bile kolay hazmedilemiyen bir anlayışın ifadesi olmalı ki günümüz araştırmacılarından Gordlevski'nin: "*Selçuklu uyrukları için gerçek Müslümanlardı ya da öyle görünüyorlardı, ama kapalı iç çevrede gerçek yüzleri ortaya çıkıyordu ve bu konudaki söylentiler ülke dışına taşıyordu*" şeklindeki (Gordlevski 1988: 306) aşırı yorumuna sebep olmuştur.

Selçuklu sultanları, kendi ülkelerinde Hristiyanlara dinî inançlarını istedikleri gibi ortaya koyma imkânı verirken, Cahen'in de belirttiği gibi (Cahen 1994: 207), Rum piskoposlarının Konstantinopolis ile ilişki kurmalarını ve oradaki Patrik seçimlerine katılmalarını da engellememişlerdir.¹ Orta Anadolu'da özellikle Kapadokya'da yapılan kaya kiliselerinin büyük bir bölümü Türk fetihlerinden önce yapılmış olmakla birlikte, fetihler nedeniyle herhangi bir değişikliğe uğramamış göründükleri gibi, Selçuklu topraklarında bazı yeni kiliselerin yapıldığı veya mevcutların onarıldığı da bilinmektedir (Cahen 1994: 208). Aynı şekilde Konya'nın kuzeybatısında yer alan kaya kiliselerinin bir kısmı mimarî özelliklerine dayanılarak Orta Bizans dönemine, yani 9-12. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir ki (Eyice 1966: 149, 153, 159) bu da Selçukluların Konya'daki varlıklarından sonra da bu kiliselerin onarımına ve yapımına devam edildiğini gösterebilir (Belke-Restle 1984: 186). Nitekim dinî bir merkez olarak önemini uzun yıllar koruyan, Yunan şehir-devletleri kilise cemaati kayıtlarında listenin başında metropol olarak yer alan (Ainsworth 1842: 66) ve Asya'daki Ortodoksların başlıca merkezi olup 787'de İznik Konsili'nin toplandığı Konya'nın, 1370 yılına kadar dinî merkez fonksiyonunu sürdürdüğü, bu tarihte Konya için yeni bir metropolitin görevlendirilmiş olmasından anlaşılmaktadır (Belke -

¹ II. Gıyaseddin Keyhüsrev, İstanbul Lâtin İmparatoru Baudouin'in akrabası olan bir prensesle -siyasî nedenlerle- evlenmek isteğini iletme üzere gönderdiği mektupda prensesin dinini muhafaza edebileceği konusunda güvence verdikten başka, Elçisi, "her şehirdeki kilise ve papazların, Rum, Ermeni ve Süryanîlerin, İstanbul Patriğini ve Roma kiliselerini tanımlarını sağlayacağını da bildiriyordu" (Turan II, 1969: 150).

Restle 1984: 177). Selçuklular döneminde önemini koruyan dinî merkezlerden biri de Malatya civarında bulunan ve Süryanîlerin kültür merkezi durumunda olan Bârsuma Manastırındır. Anadolu dışında Suriye ve Irak'dan da ziyaretçilerin geldiği Manastırı, Türk sultanları da ziyaret etmiş, ihsanlarda bulunmuş, hattâ zaman zaman vergilerini affetmişlerdir (Turan II, 1969: 159-160).

Selçuklu döneminde dinî bir taassubun olmayışında Selçuklu sultanlarının konuk olarak veya sürgün yoluyla,² Bizans'da yaşamalarının yanı sıra Hristiyan kadınlarla yapılan evlilikler de etkili olmalıdır. Şüphesiz bu evlilikler Hristiyan ve Müslümanları yakınlaştırmada etkin olmuştur (Turan II, 1969: 148; Gordlevski 1988: 328, 332; Cahen 1994: 204-205).

Genellikle siyasî nedenlerle yapılan evlilikler daha Haçlı Seferleri sırasında başlamış olup Sultan II. Kılıç Arslan'ın karısı Şövalye Raymond'un kızkardeşi İsabella'dır (Gordlevski 1988: 333). Tahtını Rükneddin Süleyman Şah'a bıraktıktan sonra İstanbul'a giden ve orada Frenk Tekfur Mavrozos'un sarayında misafir kalan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (Turan II, 1969: 148-149) Hristiyan olan eşlerinden biri Mavrozos'un (İbni Bibi 1941: 40), diğeri ise Konyalı bir papazın kızıdır (Aksarayi 1943: 128; Turan II, 1969: 149). Siyasî nedenlerle yapılan evliliklerden biri de Alâiye'yi fethetmek için hazırlanan Alâeddin Keykubad ile Gelinoros (Alanya) kalesi hâkimi Kirfard'ın kızı arasında olanıdır. Kirfard, dostluk istediğini kabul eden Alâeddin Keykubad'a bir mektup göndererek kendisine eman ve saltanat diyarından da geçinecek bir yer verilmesini dilemiştir. Kirfard'ın bu dileklerini kabul eden Alâeddin Keykubad: "*Despot eğer sadakatini isbat için âilesi efradından birini akrabalığımuza arz ederse, hakkındaki itimadımız artmış olur*" diyerek, İbni Bibi'nin ifadesiyle, Kirfard'ın, "*harem dairesinin hizmetine gönderdiği kızlarından biri ile evlenmiştir*" (İbni Bibi 1941: 94-

² İstanbul'da sürgünde 11 yıl geçiren Alâeddin Keykubad Hristiyanlığa âşinaydı ve onlara karşı sempati duymasa bile önyargısız davranmıştı (Hasluck 1929: 370-371). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Bizans'da Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II. cilt, s. 709-721, Ankara 1994.

97). Uzun süre dinini koruyan Kirfard'ın kızı Huant Hatun, daha sonra kendi isteği ile İslâmı kabul etmiş ve Kayseri'deki Huant Hatun külliyesinin bânisi olmuştur. Keza, Selçuklu devlet adamlarıyla hoş geçinmek amacıyla hediyelerle birlikte gönderdiği mektubunda sulh dileklerini sunan ve kabul edilirse bunun hısımlık ve dünürlükle kuvvetlendirilmiş olacağını belirterek kızını memleket komşuluğu dolayısıyla İslâm meliki Gıyasedin Keyhüsrev'in zevceliğine vermek istediğini ifade eden Gürcü Kraliçesi Rossudan'a (İbni Bibi 1941: 167), kızını alırken, II. Gıyasedin Keyhüsrev'in, onun dinine dokunmayacağına dair verdiği söz ve -bir Gürcü kaynağına göre- Prensesin Konya'ya papazı, mukaddes tasvirleri ve Hristiyan cariyeleri ile gelmesi, Selçuklu Sarayında Hristiyan prenseslerin mevkilerini ve genel dinî müsamaha ortamını göstermek bakımından çok dikkat çekicidir (Turan II, 1969: 149). Bir müddet sonra Müslüman olan Prenses, Gürcü Hatun adı ile tanınmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra da Muineddin Süleyman Pervane ile evlenen Melike'nin "Mevlâna hanedanının muhiplelerinden ve has müridlerinden" olduğunu Eflâkî bildirmektedir (Eflâkî I, 1986: 459). Sultanların yanı sıra halk arasında da Rum ve Ermeni kadınlarıyla yapılan evliliklere rastlanmaktadır (Gordlevski 1988: 332; Köprülü 1991: 58).

Hristiyan eşlere ilâveten sultanların çevresinde Rum soylularının da bulunduğu, bunların sultanların hizmetine girip yüksek mevkilerde görevler aldıkları anlaşılmaktadır (Turan II, 1969: 153; Gordlevski 1988: 329; Cahen 1994: 209-210). Alâeddin Keykubad'ın, çok güçlenen ve bu nedenle kendisine cephe alan Emîrlerinin tavırları karşısında ne yapması gerektiği hususunda fikir teatisinde bulunduğu insanlardan biri de Emîr Komnenos'dur. Komnenos, Emîrlerin etkisiz hale getirilmesinde Sultana yardımcı olmuş ve bu hizmeti karşılığında kendisine öldürülen Emîrlerden biri olan Seyfedin Aybe'den kalan beylerbeyliği verilmiştir (İbni Bibi 1941: 107-108). Alâeddin Keykubad'ın, kendisi ve Selçuklu Sultanlığı için bu kadar hayatî olan bir konuda güvendiği iki kişiden birinin -üvey annesinin babası- Komnenoslar hanedanından bir şahıs olması ve beylerbeyliği görevine getirilmesi dikkat çekicidir. Emîr Konstabel de Malatya ordusu serdarı olmuş, Mübarizüddin Çavlı ile birlikte Ermenistan taraflarını fethetmiş (İbni Bibi 1941: 110, 119; Aksarayî 1943: 145). Bu durum, fetihleri izleyen

dönemde ülkeye egemen olan Müslümanların yanı sıra Rum soylularının da önemli mevkilerde bulunduğunu göstermektedir.

Selçuklular Anadolu'ya ilk geldiklerinde Hristiyanları devlet kademelelerinde memur olarak da kullanmışlardır. II. Kılıç Arslan'ın son günlerinde papaz Mihael adlı bir Rum'un devletin maliye memurları arasında yer aldığı bilinmektedir (Turan II, 1969: 153).

Bu dönemde Selçuklu tabâbeti içinde Süryanî ve Ermeni tabipler de yer almaktadır. Süryanîler bu konudaki şöhretlerini Selçuklular döneminde de korumuşlardır. Kılıç Arslan döneminde Hasnon ve Alâeddin Keykubad döneminde Seyfûddeve ile Vasil adlı Hristiyan tabipler sultan ve vezirlerin tedavisinde hizmet görmüştür (Turan II, 1969: 153; Turan 1988: 53-54; Cahen 1994: 247). Alâeddin Keykubad, gerdanında çıkan ve kendisine çok ıztırap veren çıbanı tedavi eden cerrah Fasil (Vasil) için: "*Benim selâmete kavuştuğumdan sevinenler Vasil'i memnun etmeye gayret etsinler*" demiş ve İbni Bibi'nin ifadesiyle: "*O sabah bir günlük masrafının teminini düşünmekte olan Vasil, akşam olunca, servette Karun ile müsavi olmuş, deniz gibi hazinelere kavuşmuştur.*" (İbni Bibi 1941: 116-117). Gayr-i Müslim hekimler arasında Şemail İbni Yahyel Mağribî, Şems'un Harputî gibi sonradan Müslüman olanlar da görülmektedir (Ünver 1940: 91, 95).

Gayr-i Müslimlerin yetişmiş elemanlarını çeşitli iş sahalarında kullanan Selçuklular, bu konuda gereksiz bir taassup göstermemişler ve böylece bir yandan akılcı olarak mevcut iş gücünü değerlendirirken, öte yandan Türkler ve Gayr-i Müslim unsurlar için hoşgörünün egemen olduğu müşterek bir yaşama ortamı hazırlamışlardır.

Gayr-i Müslim unsurlara şehir yönetiminde de rastlanılmaktadır. Selçuklu şehri mahallelerinde "iğdiş" adını taşıyan ve -M. Akdağ'a göre- mahalle halkı tarafından seçilen -Devletle halk arasındaki münasebetlerin tanziminden sorumlu- "mahalle başları" arasında Hristiyan olanlar da vardır (Akdağ 1971: 22; Turan II, 1969: 173). Örneğin Anadolu akınları sırasında kuşatılan Kayseri, Ermeni olan iğdişbaşı Haçikyan tarafından Moğollara teslim edilmiştir (İbni Bibi 1941: 219-220).

Bunun gibi, Anadolu'nun fethi yıllarında, Malatya, Urfa, Maraş gibi şehirler alındığında, idareleri, o bölgelerin Emirine tâbi olmak üzere yerli Hristiyan asilzadelere veya şehrin ya da kalenin yerli reislerine bırakılmıştır (Yinanç 1944: 156).

Selçuklular döneminde babaları Müslüman olmayan kölelerin de askerî köle sistemi içinde yetiştirilerek devlet kademelerinde önemli görevlere getirildikleri bilinmektedir. İbni Bibi'den nakledilen: "*Sultanlar, Rum gazasına bir ordu gönderdikleri zaman, ilim ve amel sahibi ulu kişilerden birini seferi taziz için onların yanına gönderirlerdi; gazadan dönen askerlerine eline geçen ganimetleri sefer hakkı olarak onlara bırakırlardı ve kendileri için hiçbir şey sarfetmezlerdi ... Bugüne kadar Rum'da (yani Selçuklular idaresindeki Türkiye'de) bulunan beylerin çoğu onların kölelerinin oğullarıdır.*" şeklindeki kayıt (Turan 1947: 213-214) bu konuya açıklık getirmektedir.³

Şemseddin Altunaba, Celâleddin Karatay gibi büyük Emîrlerin yanı sıra Şemseddin Yavtaş, Mübarizüddin Çavlı, Cemaleddin Ferruh Lala, Emineddin Mikâil, Alâmeddin Kayser ve Has Oğuz gibi devlete önemli hizmetlerde bulunmuş kişilerin de sultanların köleleri arasından yetiştiklerini dönem kaynakları⁴ haber vermektedir (Turan 1947: 213; Turan II, 1969: 171).

Bu dönemde Gayr-i Müslim unsurların nisbeten az olduğu Orta Anadolu ile daha fazla bulunduğu Batı Anadolu'da Türklerle Gayr-i Müslimler arasında özellikle kültür ve din alanında karşılıklı bir takım etkileşimler olmuştur (Ocak 1981: 32). Bu müşterek hayat ve kültürün sonucu bazılarının kökleri Hristiyanlıktan evvelki mahallî kültürlere kadar uzanan bir takım ortak ziyaretgâhların oluşmuş olması da tabiidir (Turan II, 1969:

³ "İbni Abdullah" adı ile anılan bu kişilerin hepsi mühtedi olmadığı gibi, İbni Bibi'nin ifadesi de, askerî köle sisteminden yetişen büyük devlet adamlarının hepsinin Rum asıllı olduklarını göstermez (Turan 1947: 213-214).

⁴ "*Rusûm-ur-Risâil*" isimli inşa kitabında, aslen Rum olan "Abdullah oğlu..." adı ile anılan ve "Emîr" sıfatı taşıyan askerî bir kölenin âzâd edilmesine dair bir vesika mevcuttur (Turan 1988: 183).

182-183; Turan 1971: 63; Gordlevski 1988: 331; Köprülü 1991: 58; Cahen 1994: 208).

Aksaray yakınındaki Obruk mevkiinde bulunan heykellere ve mumyalı cesetlere 12. yüzyıldan itibaren Müslüman ve Hristiyanlar tarafından farklı gerekçelerle sahip çıkılmış ve böylece her iki din mensupları için ortak bir ziyaret yeri oluşmuştur. Burada Müslümanlar için bir cami bulunurken, Hristiyanlar için de bir kilise mevcuttur (Turan II, 1969: 182). Benzeri şekilde, Selçukluların başkenti Konya'da da, iç kaleyi oluşturan Alâeddin Tepesinde, Alâeddin Camiinin güneyine düşen yakın bir yerde, İkoniom Metropolitisi Amphilokios'a izafe edilen Aziz Amphilokios Kilisesi bulunmaktadır (yapı ile ilgili olarak bkz. Eyice 1971: 269-303). Daha sonra mescide çevrilen bu kilisede -ki Kilisenin Selçuklular döneminde mescide çevrildiğine dair herhangi bir tarihî delil yoktur- Amphilokios adı Eflâtun'a dönüşmüş ve Amphilokios'un mezarının bulunduğu bu kilise Müslümanlar tarafından mescide çevrilmesine karşın Hristiyanlar nezdinde de kutsallığını korumuştur. Hasluck'ın kaydettiği üzere bu müphem kült her iki din tarafından da paylaşılmıştır (Hasluck 1929: 373). Konya'daki büyük Platon (Eflâtun saygısını Mevlevî dervişlerinin etkisine bağlayan Hasluck bu konuda şöyle bir görüş ortaya atar: "*Celâleddin'in etkisiyle Hristiyan ve Müslümanlarca eşit zamanlar ve ifadelerle paylaşılmış olması muhtemel bir kült olarak açıkça istenmiş olmalıydı. ... Hristiyanlık ve İslâmiyet arasındaki böyle bir yaklaşma için söz konusu durum Platon kültü⁵ ile sağlanmış gibi görünür. Bu kült (hakkındaki tesbitimiz), Mevlevî ve Hristiyanlar arasındaki dostluk ilişkilerinin bir başka kanıtını bulabilirsek, epeyce güçlenecektir.*" (Hasluck 1929: 373). Bunun gibi, Konya'nın 5 mil kadar kuzey-batısında Konya ile Sille arasında yer alan Aziz Khariton Manastırı (Akmanastır, Khariton Manastırı, Eflâtun Manastırı, Pavlos'un Mağarası, Deyr-i Eflâtun

⁵ Konya ve civarında, yer altı sularını istediği gibi idare eden, gölleri kurutan veya yer altı sularını göl haline getirebilen yarı mühendis yarı sihirbaz bir Platon'un varlığına inanılır. Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, Konya ovası bir deniz iken Eflâtun tarafından kurutulmuştur (Kâtip Çelebi 1145: 616). Selçuklular zamanına dayanan bir rivayete göre, Eflâtun (Platon), İconium'da yaşamış, etraftaki ovaya sular getirmiştir (Sarre 1943: 812).

Manastırı) Müslümanlarca da kutsal sayılmıştır. Üç tarafı duvarla çevrilen, dördüncü tarafı ise dik ve kayalık bir uçurum olan Manastırda, bir kısmı ya da tamamı kayalara oyulmuş kiliseler ile aynı şekilde inşa edilmiş küçük bir cami bulunmaktadır (Hasluck 1929: 373). Manastır hizmetindeki Hristiyanlar bu camiin varlığını bir efsaneyle açıklarlar. Buna göre "Celâleddin'in oğlu avlanırken Manastırın üzerinde bulunduğu uçurumdan aşağı düşer. Esrarengiz yaşlı bir adam tarafından zarar görmeden kurtarılır. Bu esrarengiz yaşlı adam daha sonra Kilisedeki ikondan dolayı S. Khariton ile özdeşleştirilmiştir. Bu mucize, yılda bir kez, Celâleddin'in halefleri tarafından gönderilen zeytinyağı ile kutlanmaktadır. Mevlvî sınıfının başı her yıl bir gecesini camide dua ederek geçirmektedir." (Hasluck 1929: 373-374). Hristiyan geleneği S. Khariton'un bu kerametiyle Celâleddin'in en azından yarı yarıya Hristiyanlığı kabul ettiğini iddia ederken, Mevlvî geleneği, Platon Manastırı başrahibinin Celâleddin'in kerametiyle onun felsefesine inanmış olduğunu ileri sürer (Hasluck 1929: 374). Gerçekten, Eflâkî bu konuda iki değişik keramet hikâye etmektedir (Eflâkî I, 1986: 321-322; 609-610). Yine aynı yazarın kaydettiğine göre, Mevlânâ'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled ve daha sonra da torunu Ârif Çelebi, Manastırı ziyaret etmeye ve Hristiyan rahiplerle görüşmeye devam etmişlerdir (Eflâkî II, 1986: 205-206).

Kutsal yerlerin ve kişilerin eşleştirilmesi böyle menkıbelere⁶ dayansa bile, burada asıl dikkat edilmesi gereken nokta, bütün bunların, yaşanan geniş hoşgörü ortamında Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki büyük etkileşimi gözler önüne sermesidir. İçinde Hristiyan bir azizin mezarı bulunan kilisenin mescide çevrilmesi, bir manastır kompleksi içinde mescid inşa edilmesi ve Hristiyan bir azizin Müslüman bir evliya ile denkleştirilmesi

⁶ Menkıbelerin önemi ve bu konudaki diğer örnekler için bkz. A. Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1985; *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara 1992; "Anadolu'da XIII, XV. Yüzyıllarda Müslim / Gayr-i Müslim Dini Etkileşimleri ve Saint Georges (Aya - Yorgi / Hagios / Georgios) Kültü", *X. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, 22 - 26 Eylül 1986, *Kongreye Sunulan Bildiriler, III*, Ankara 1991, s. 961-966.

gibi hususlar, ortamı yansıtmak ve bu yumuşak ilişkiler ortamında zamanla Hristiyanların İslâmiyetten etkilenme sürecini göstermek bakımından çok ilgi çekicidir. Nitekim Eflâkî'de, Mevlânâ'nın kerametleri nedeniyle Müslüman olan pekçok rahip ve din adamı ile Hristiyan, Yahudi, Rum ve Ermeni'den söz edilir. Bunlardan bazıları Konyalı rahip ve papazlardan bir grup (Eflâkî I, 1986: 148-149); "Konstantiniye ülkesi"nden Mevlânâ'yı görmek üzere Konya'ya gelen ve arkadaşlarıyla birlikte iman getirerek mürid olan rahip (Eflâkî I, 1986: 398-399); "Tanrı'nın bu zayıf ümmeti hakkında Kuran'da vârid olan şer'î tekliflerin hikmetini, emir ve nehiylerin sırrını anlamak ve bu hükümlerden maksadın ne olduğunu bilmek için Mevlânâ'yı ziyarete gelen ve Mevlânâ'dan aldıkları cevaplar üzerine Müslüman olan Yahudi hahamları ile Hristiyan papazlar (Eflâkî I, 1986: 30-31) dır.

Selçuklular döneminde Gayr-i Müslimlere karşı esnek ve yumuşak tavırlarıyla onlara İslâm'ı sevdiren, çeşitli din ve mezhepler arasındaki ayrılıkları dostluğa çeviren Mevlânâ'nın, bu konudaki etkinliğine karşın yine de Eflâkî tarafından verilen mübalâğalı rakamlar Şeyhini herşeyin üstünde tutan bir tarikat mensubunun, Eflâkî'nin, övünme vesilesi olabileceğinden ihtiyatla karşılanmalıdır.⁷ Kaldı ki Osmanlı kaynaklarında da aynı hikâyelerin başka şeyh ve dervişlere izafe edildiği görülmektedir (Akdağ 1974: 14, not 1 ; Eflâkî I, 1986: XL-XLI).

Gürcü Hatun'un Alâmeddin Kayser'e latife yollu: "*Sen Mevlânâ'dan ne keramet gördün de ona böyle kapılıp müridi oldun ve onu bu kadar çok seviyorsun?*" şeklindeki sorusu üzerine, onun da: "*... Her peygamberi bir millet sevdiği ve her şeyhi bir kavim kendilerine uyulan bir adam yaptığı halde, Mevlânâ'yı bütün din ve devlet sahipleri sever, onun sırlarını anlamakla şereflenir, onunla övünürler. Bundan daha büyük keramet olur mu?*" şeklinde verdiği cevap (Eflâkî I, 1986: 573), Mevlânâ'nın kendi devrindeki konumunu pek güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir diğer çarpıcı örnek

⁷ Prof. Dr. S. Tural. "Eflâkî, 'rakam, sayı verdikleri' yerlerde güvenilirmezdir; özellikle Mevlânâ'nın ruhaniyetini ve etkisini belirtmek üzere ihtida edenlere dair bilgiler bakımından .." demektedir.

de, Mevlânâ'nın vefatında, herbiri elinde kendi mukaddes kitabını taşıyan, Zebur'dan Tevrat'tan, İncil'den, Kur'ân'dan ayetler okuyan bütün milletlerden (Hristiyanlardan, Yahudilerden, Araplardan, Türklerden ...) müteşekkil cenaze alayıdır (Eflâkî II, 1986: 13-14). Gerçekten, diğer din mensuplarına karşı sevecenlik ve hoşgörü gösteren Mevlânâ ve Mevlevîler, felsefî bir temel üzerine oturtabildikleri ve ilkelerinin uzlaşabildiği tüm dinlere saygı duymuşlardır (Hasluck 1929: 371).

Ancak Mevlânâ ile aynı dönemde Anadolu'da yaşamış olan Evhadüddin-î Kirmanî, Sadreddin-î Konevî gibi mutasavvıfların menkıbelerinde ihtida örneklerine rastlanmaması, Mevlana'nın çağdaşı olan diğer mutasavvıflara nisbetle Gayr-i Müslim çevrelerle olan ilişkisinden ve onlara sunduğu tasavvuf sisteminden kaynaklanıyor olmalıdır (Ocak 1981: 36).

Selçuklular dönemindeki ihtida (Müslümanlaşma) vak'aları hakkında, Mevlevî ve Haçlı kaynaklarında görülen bazı sınırlı örnekler dışında (Eflâkî I, 1986: 252; II, 1986: 31; Arnold 1982: 99-101) ayrıntılı bilgiye rastlanmamaktadır. Bu konudaki en açık bilgiler, askerî köle sistemi içinde yetişen devlet adamlarına aittir (Turan 1947: 213; Turan II, 1969: 171). 1202 tarihli Altunaba Vakfiyesinde de Anadolu'daki Müslümanlaşma faaliyetine ait bir kayıt dikkati çekmektedir. Bu kayda göre, İslâm dinini kabul eden Hristiyan, Yahudi ve Mecusîlerin yemek, elbise, ayakkabı ihtiyaçlarını gidermek ve sünnet edilmeleri, namaz kılacak kadar Kur'an öğrenmeleri için gereken masraflarını karşılamak amacıyla vakıf gelirlerinden tahsisat ayrılmıştır (Turan 1947: 211). Yine de Selçukluların doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sistematik bir Müslümanlaştırma politikası izlediklerine dair herhangi bir işaret günümüze ulaşmamıştır. Esasen, Selçuklular, vergi gelirlerinin azalmasına sebep olacak böyle bir politikaya pek sıcak bakmamışlardır (Turan II, 1969: 163). Bu dönemde zoraki ihtida vak'alarına da tesadüf edilmemektedir.

Anadolu Selçuklu sultan ve idarecilerinin hoşgörülü idareleri, herkese karşı insanî ve adil bir politika takip etmeleri, daha adil bir toprak düzeni tesis etmeleri, birer hal adamı olan sufilerin büyük terbiyevî rolleri, yine bu berikilerin yer aldığı tekke ve zaviyelerin halkın tabanına mal olmuş birer sosyal müessese olarak olumlu etkileri ve bunlara ilaveten serbest ticaret

hayatı içinde herkesin birbiriyle saygılı bir şekilde karşı karşıya gelmesi, kervansaraylarda Müslüman–Hristiyan ya da zengin–fakir ayırımı gözetilmeksizin herkese eşit şekilde verilen hizmetler, Türklerin Hristiyanlara hâkim ve kültürce onlardan üstün olmaları gibi bir takım faktörler hep beraber Anadolu'nun yerli halkının Türklere yakınlaşmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Selçuklular döneminde yaşanan bu büyük hoşgörü ortamı içerisinde, doğal olarak Müslim ve Gayr-i Müslim unsurlar arasında da bazı problemler olmuştur. Anadolu'ya yapılan ilk akınlar sırasında askerî zorunluklar nedeniyle Bizans'ın hareket üssü olan ve büyük askerî yollar üzerinde bulunan bazı şehirler tahrip edilmiş (Yinanç 1944: 178), Müslüman Türkler yeni fethettikleri yerlerde bir karşı koyma ile karşılaştıklarında bunu en şiddetli bir şekilde cezalandırmışlardır -buna karşılık antlaşma yolu ile ele geçirdikleri kale ve şehirlerde halka dokunmamışlar, hiçbir zaman ahde vefasızlık yapmamışlardır- (İbni Bibi 1941: 112-114). Zaman zaman siyasal ya da dinsel nedenlerle toprakları üzerinde bulunan kiliselerle ilişkileri bozulmuş (Cahen 1994: 204) ya da -inandırıcılığı şüpheli de olsa- bazı münferit olaylar meydana gelmiştir (Abu'l-Ferac II, 1987: 410). Ancak, tüm bunlara rağmen, -bazen siyasî veya iktisadî nedenlere dayansa da- Anadolu'da Selçuklular döneminde hakim olan görüntü, çoğunlukla Gayr-i Müslim tebaaya karşı şefkat ve himaye, büyük bir hoşgörü ortamı içinde birlik ve bütünlüğün temini ve muhafazasıdır. Bu durum Moğol hâkimiyeti zamanında da -bazen istenmeyen haller söz konusu olmakla birlikte (Turan II, 1969: 163)- devam etmiş, Aksarayî'nin ifade ettiği gibi "*Yerli-yabancı her sınıf halk (Muineddin Süleyman Pervane dönemi) huzur ve rahat bulmuştur*" (Aksarayî 1943: 179).

Bu kısa incelememiz de açıkça ortaya koymaktadır ki artık yapmamız gereken, tarihi, övünülecek bir geçmiş olaylar dizisi ya da kuru bir bilgi yığını olarak görüp, ona sadece gerektiğinde başvurmak değil, onun şuuruna vararak günümüzü yorumlama ve değerlendirmede ondan ilham almaktır. Bu çerçevede Selçuklular döneminde farklı din ve kavimlere mensup insanlara karşı bu topraklar üzerinde yaratılan büyük hoşgörü ortamı, bu ortam sonucu ortaya çıkan sosyal dayanışma, birlik ve bütünleşme günümüze örnek olarak taşınmalı ve bugün yapılmaya çalışılan etnik köken ve mezhep

kışkırtmalarının içimizden değil, dışardan geldiği bilinci ile gereken tavır hep birlikte alınmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABU'L-FARAC/1987 : Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, 2. cilt, (Süryanîceden İngilizceye çeviren: E. A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ö. R. Doğrul), 2. Baskı, Ankara 1987.
- AINSWORTH/1842 : William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, 2. cilt, London 1842.
- AKDAĞ/1974 : Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, 1243-1453*, 1. cilt, İstanbul 1974.
- AKSARAYÎ/1943 : Kerimeddin Mahmud Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, (Türkçeye çeviren: M. Nuri Gencosman, Önsöz ve notlar: F. N. Uzluk), Ankara 1943.
- ARNOLD/1983 : T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, (Türkçeye çeviren: H. Gündüzler), 2. Baskı, Ankara 1982.
- BELKE-RESTLE/1984 : Klaus Belke- Marcell Restle, *Tabula Imperii Byzantini: Galatien und Lykaonien*, Wien 1984.
- CAHEN/1994 : Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Türkçeye Çeviren: Yıldız Moran), 3. Baskı, İstanbul 1994.
- EFLAKÎ/1986 : Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Türkçeye çeviren: Tahsin Yazıcı), 2 cilt, İstanbul 1986.

- EYİCE/1971 : Semavi Eyice, "Konya'nın Alâeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser, Eflâton Mescidi", *Sanat Tarihi Araştırmaları*, 4(1971), s. 269-303.
- GORDLEVSKI/1988 : V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Türkçeye çeviren: Azer Yaran), Ankara 1988.
- HASLUCK/1929 : William Frederick Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, 2 cilt, Oxford 1929.
- İBNİ BİBİ/1941 : İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, (Türkçeye çeviren: M. Nuri Gencosman- F. Nafiz Uzluk), Ankara 1941.
- HUART/1897 : Clément Huart, *Konia. La Ville des Derviches Tourneurs Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure*, Paris 1897.
- KÂTİP ÇELEBİ/1145 : Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, İstanbul 1145/1732.
- KÖPRÜLÜ/1991 : Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 4. Baskı, Ankara 1991.
- OCAK/1981 : Ahmet Yaşar Ocak, "Bazı Menâkıbnâmelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, II (1981), s. 31- 42.
- OSTROGORSKY/1986 : Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Türkçeye çeviren: Fikret Işıltan), 2. Baskı, Ankara 1986.
- RUNCIMAN/1989 : Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I., Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*, (Türkçeye çeviren: Fikret Işıltan), Ankara 1989.

- SARRE/1945 : Frederick Sarre, "Konya Selçuk Sanatı", *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi, Kongereye Sunulan Tebliğler*, İstanbul 1945, s. 811-812.
- SEVİM-YÜCEL/1990 : Ali Sevim - Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi I. (Fetihten Osmanlılara Kadar) (1018-1300)*, Ankara 1990.
- SÜRYANÎ MİHAİL/1944 : *Süryanî Patrik Mihail'in Vakafnamesi II. Kısım (1042-1195)*, (Türkçeye çeviren: Hrant D. Andreasyan), İstanbul 1944. (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ter/44, Yayınlanmamış tercüme eser).
- TURAN/1947 : Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42(1947), s. 197-235.
- TURAN/1969 : Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II. cilt, İstanbul 1969.
- TURAN/1971 : Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1971.
- TURAN/1979 : Osman Turan, "Süleyman-Şah I. (B. Kutalmış)", *İslâm Ansiklopedisi*, 11, 2. Baskı, İstanbul 1979, s. 201-219.
- TURAN/1988 : *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 2. Baskı, Ankara 1988.
- URFALI MATEOS/1987 : *Urfalı Mateos Vekayi -Nâmesi (925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Türkçeye çeviren: Hrant Andreasyan, Notlar: E. Dulaurer, M. Halil Yinanç), 2. Baskı, Ankara 1987.
- ÜNVER/ 1940 : Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti XI-XIV. Asırlar*, Ankara 1940.
- YİNANÇ/1944 : Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.